

ILLÉS LÁSZLÓ

A mikrofilológia fanatikusa

Botka Ferenc négy Déry-kötetéről

Kortársak Déry Tiborról. Szerkesztette és az interjúkat készítette Botka Ferenc. A Petőfi Irodalmi Múzeum kiadása, 1994.

Botka Ferenc: Megnyugodva és megbékélve – Tollvonások Déry Tibor arcképehez. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadása, 1994.

Botka Ferenc: D. T. úr feleletei, avagy a befejezett mondat. Belvárosi Könyvkiadó, 1994.

Botka Ferenc: Déry Tibor és Berlin. Argumentum Könyvkiadó, 1994.

Az elmúlt pár hónapban gyors egymásutánban megjelenő négy kötetet kezébe vevő olvasó első benyomása a kellemes meglepetés. A könyvkiadás jelenkori sanyarú viszonyai közepette is, lám, a jó ügy, a nemes törekvés előtt megnyílnak a tér, a manapság mindenütt buzgó merkantil mobilitás az irodalmi kultúra javára is fordítható. S mily frissességgel! Még egy 1994. október 18-án elhangzott előadás szövege is helyet foglalhat a december közepén megjelent könyvben. Talán csak az jelzi a jelenkorhoz kötöttség súlyát, hogy az együttesen több mint négyszáz oldalnyi szöveg csak részekre törve jelenhetett meg, noha a téma és a szerzői szemlélet egységbe vonja valamennyit. (Az egyes kötetek azonban így is szervesen komponáltak.)

Lehetett-e prezentálási módnak ugyan más indoka is: az, hogy a kiteszűző cél, a Déry Tiborról megírandó nagymonográfia létrehozására a szerzőnek e pillanatban még nem volt érkezése. Ilymódon a „tollvonások” – noha jóval többek ujjgyakorlatoknál – az erőgyűjtés, a részletkidolgozás, a többoldalú megközelítés, mondhatni: a „végső rohamra” készülődés terepgyakorlatai.

Néhány éve, amikor Botka Ferenc megvált kitűnően vezetett múzeumától, interjút adott egyik napilapunknak és elmondta: hátralevő életét Déry Tibor életműve szolgálatában kívánja eltölteni. Ígéretét mindeddig beváltotta, már az eddig elvégzett „szolgálat” eredménye is imponáló; a további kutatáshoz és majdani összegzéshez pedig bizonyos rendelkezésére fog állni a kellő idő. A szerencsés témaválasztáshoz hozzájárultak a kedvező körülmények is: Déry, majd nem sokkal később Böbe halála után az író hatalmas volumenű hagyatéka az irodalmi múzeumba került, méghozzá viszonylag rendezett állapotban: könyvek, kéziratok, levelezés, aprónyomtatványok, sajtókivágatok stb. Egy filológus számára valóságos kincseshánya kínálta fel magát az értő kutatónak. Botka Ferenc multhatatlan irodalomtörténeti érdeme, hogy – ifjúkorának a „proletáriródlalom” körüli kalandozásai után (ezekkel doktori disszertációjában számolt le) – szinte hivatásszerűséggel felismerte a pillanat jelentőségét, és elkötelezte magát az ügy mellett.

A Déry-életműben való „megmerülés” persze nem volt előzmények nélküli. Támaszkodhatott – annyi más kez-

demény mellett – Ungvári Tamásnak és Pomogáts Bélának a hetvenes évek közepén megjelent monográfiáira, Bori Imre úttörő tanulmányaira, Béládi Miklós ma is érvényes írásaira. Az új, amit Botka hozott – a minden eddiginél összehasonlíthatatlanul kiterjedtebb és mélyebb anyagismeret, a fanatikus, mondhatni, megszállottan űzött mikrofilológia, és az ennek hitelével alátámasztott sikeres kísérletek sora a lényegi kérdések kihüvelyezésére. (E mikrofilológiai buzgalomhoz egyetlen kritikai megjegyzést fűzhetünk csupán: a témából következően nagyszámú német szövegben idegesítően sok a grammatikai hiba, elírás.)

Botka töviről-hegyire ismeri az életművet, és annak „infrastruktúráját” is, de olyan mértékig, hogy egy hangsúly, egy rebbenésnyi mozdulat továbbvibrálását is képes – évtizedek távolában – konstatálni a műben, egy mellékmondat dallamában. A konkrét érzékire, a plaszticitásra való egyáltalán nem irracionális, hanem mélyen materialista törekvése célja a szellemi alkotásnak a realitás bizonyossága szférájában való elhelyezésére irányul. Ez a szenvedély űzi a kutatót Berlintől Dubrovnikig és Mallorcáig, St. Gallentől Párizsig a Norderney-szigetektől északra, s minő fájdalom, hogy hőse nyomait követve nem juthatott el – egyelőre! – Narvikig. Botka racionális irodalmár, de mily poetikus kontraszt és megható egyben – amerre jár az ifjú Déry nyomában, hivatott múzeológusként mindenütt emléktáblát álmodna a „tettek” színhegyére.

Az interjúkötet főleg Déry utolsó évtizedeit járja körül, a középpontban természetesen 1956-tal (ehhez a kérdéshez még visszatérünk); a „Megnyugodva és megbékélve” az életút egyes állomásainak emlékeit és írói hozadékát rögzíti, mintegy „premier plánba” emelve, az északi-tengeri szanatóriumtól az 1934-es bécsi munkásfelkelésen át a Fischer Verlaggal való késői kap-

csolatig, sőt – bizonyosságául az életmű gazdagságának – még az „ökológiai” szempont is kibontható az idős író jegyzeteiből, noha ennek a gondnak végső világgépi üzenete talán nem is válik itt teljesen evidenssé. A „D. T. úr feleletei...” szinte párhuzamos életrajzokban mérik be Déry helyét kora magyar irodalmában: viszonylatba, állítván őt Kassákkal, Németh Andorral, Illyéssel és József Attilával, Lukács Györggyel – és ismét és újra: helyét és viszonyát a munkásmozgalomhoz.

Ezek a nagyobb lélegzetű tanulmányok általában egy-egy előadás alkalmából születtek, de mégsem alkalmoszerűen, hanem méltó feleletként az élő irodalomtörténeti közélet aktuális kérdéseire; oly módon, hogy az előadások szövege alapul szolgált a résztema még részletesebb kidolgozásához. A „Déry Tibor és Berlin” című kötet a módszertanilag és a szerzői irány eleganciájának egyre emelkedő szintű „közelítései” sorában – mondhatni – a legsúlyosabb tett, valóságos kismonográfia, a nagy Déry-művek előzményeinek alapos feltárása, a filozófiai és esztétikai érzékenységen alapuló elemző-készségnek Botka munkásságában eddig lelebilincselőbb megnyilatkozása. Ez a könyv értékeivel mintegy megadja a „jogosítványt” a szerzőnek arra, hogy sikerrel rugaszkodjék a fő feladatnak: az életművet átfogó monográfián belül a nagy Déry-művek távlatosan is érvényes interpretálásához.

Sajnos, nincs terünk a tanulmányok részértékeinek és összhozadékaiknak részletező méltatására. Ehelyett egyetlen – noha lényegesnek vélt – mozzanatot emelnénk ki a szerzteágazó probléma-komplexumból. Botka Ferencnek és interjú-partnereinek is egyik fő gondja Déryvel kapcsolatban: milyen mértékben volt felelős Déry a fennálló rendszerrel való „megbékéléséért” élete utolsó korszakában? Ezért nem egy súlyos támadás érte az íróat a „későn születettek” részéről, s ez – Botka sze-

rint is – ami érvényesülése fő akadály. A szerző persze mentegeti Déryt (és vele együtt Lukácsot) a vádak ellen. De úgy tetszik, hogy ez a „védelem” nem jár a kellő eredménnyel. Ennek oka az, hogy Botka nem hatol a problémakör gyökeréig, hanem maga is tulajdonképpen azon a sávon védelmezi őket, amelyen a gyűlölködő kontrahensek „csupán” következetesen végigmennek. Senki sem veti fel azonban a kérdést: vajon nem tévút-e az a pálya, amelyen a kritikusok mozognak? Déryt – úgy gondolom – nem kell „illúziói” miatt, „szalonkommunistaként” „naiv neofitaként” mentegetni, nem kell a „szerepjátás” kétséges értékű elméletével „kimenteni” a vádak alól, hanem be kell látni, amit Keresztury Dezső hangsúlyoz, hogy tudniillik Déry „nagyon elvű ember volt”, hogy életbeli és elméleti tapasztalatokon alapuló *meggyőződés* is van a világon, ahogy Réz Pál jelzi: „Dérynek *eszméi* voltak és lelkiismeretfurdalása.” Ezt az eszmét Déry 1921-ben így fejezte ki: „...Nem tudok lemondani arról a hitemről, hogy az embereket új, szebb rendekbe lehet vezetni, és minden erőm, művészi akaratom e cél felé taszítja életemet”. Ezt a hitét végig a következő évtizedeken nemcsak nyilatkozatokban, hanem művekben, művészi alakokban is dokumentálta. „Déry abszolút kommunistának vallotta magát, a szónak „nagyimrés” értelmében. Mi szocialista társadalmat akarunk” – közli **Eörsi István** egy fontos fázisra, 1956-ra emlékezvén.

Déry (és Lukács) 1956 utáni „megbékélése” (azaz a létrehozandó MŰ érdekében való megalkuvása, engedménytéttele, vagyis a nevezetes *Versöhnung* Hegel példájából eredő fogalmának elfogadása) nem a szovjet gyakorlat és hazai képviselője tudomásul vételét jelentette, hanem ezek radikális elutasításán túl, az *ezenek túl létező* szocialista meggyőződéshez való ragaszkodást az adott kedvezőtlen körülmények között is, még megtörtetésük ellenére is. Új-

ra Réz Pált idézhetjük: „Déry világeletemben utálta a kapitalizmust, s persze 1956-ban sem kapitalista világot akart vissza”. Megbékélésük ezért – úgy vélem – semmivel sem megvetendőbb etikailag, mint a jelenkori purifikátoroké, akik olyan társadalmi „formációval” békélnek meg ma zokszó nélkül és könnyed vállrándítással, amely úgy „biztosítja” az emberi jogokat, hogy több mint félmillió munkára és alkotásra képes embert lök az utcára, és további százazreket kilátástalan nyomorúságba.

Dérynek és Lukácsnak is érzéki és mélyen megélt történelmi tapasztalatai voltak erről a „prae-posztmodern állapotáról”. Lukács, az elméletalkotó ezért ragaszkodott görcsösen, élete végéig, minden meghurcoltatása ellenére a humanista *remény* reneszánszához, míg Déry, az író még sokkal több kétellyel és rezignáltsággal, de ugyanehhez az eszményhez, és ezért hiányzik mindkettőjüknél a „teljes szembefordulás” ifjúságuk, érett férfikoruk meggyőződésével.

Sőt, Déry ismételtelen hangsúlyozza, főleg a *G. A. ur X-ben* és a „hordalékok” kapcsán a riasztó ökológiai és biológiai veszélyeket, a „pop-fesztiválban” és másutt az emberiség etikai értékeinek végzetes megingását, s mindenütt a gyors és lassított változatában is működtetett öldöklés ijesztő térnyerését, mert mindezt az antihumanizmust nemcsak a „reálszocializmusban” látta (amely azóta eltűnt), hanem már akkor is és elsősorban a szociáldarvinizmus filozófiájára támaszkodó reális kontrahens – ma már korlátok nélküli – aktivitásában tudta jelenvalónak. Vádoló kritikusaival szemben vélhető: ezért nem „döglött kutya” sem Déry, sem Lukács. Ha Déry megérhette volna a száz évet, újabb, még riasztóbb tapasztalatokat szerezhetett volna minderről. S talán művekkel felelne az egy bizonyos irányban (joggal) élesen látó, a másik irányban azonban (indokolatlan-

nul) vak bíráinak. Úgy tetszik, éppen ez a vízváltó a mesterek és a pillanatot sietősen egyetemes és téves történetfilozófiává torzító pályatársak és tanítványaik között. Legalábbis kérdéses az a megállapítás, miszerint „az értelmiség és a szocializmus viszonya, ami Déry egyik fő témája volt, ma nem divatos kérdés.”

Botka Ferenc bölcsességét dicséri, hogy annyi imbolygó megközelítés

után, a legautentikusabb helyen, Déry *Szemtől szembe* című kistrilógiája második könyve és József Attila *Eszméletének* összehasonlítása során – a művek végső filozofikumának kibontásában – az egzisztencializmus minden igazságának tudomásul vétele mellett is, végső soron a múlhatatlan eszményekhez való – úgy lehet, kétségekkel teli – *hűség* előtt tárja fel hősei megvallatásával a jövő kapuját.